

ОСНОВНІ ПЕРІОДИ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ НАСЕЛЕННЯ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ У V — ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ IV тис. до н. е.*

Д. Я. ТЕЛЕГІН

У статті на підставі вивчення археологічних, антропологічних та гідронімічних даних розглядається питання етнокультурного складу населення України в епоху неоліту і енеоліту (V—III тис. до н. е.) та найголовніші історичні події цього часу.

У зв'язку з підготовкою в Інституті археології АН України найдавнішої історії населення України помітно поживалась розробка деяких загальноісторичних питань, в тому числі і в галузі первісної історії. На сторінках «Археології», зокрема, з'явилося уже кілька спеціальних статей з питань періодизації первісного суспільства, шляхів його розвитку, проблем формаційної структури тощо¹. Викладені положення, безперечно, мають певне значення для більш глибокого розуміння історичних процесів у первісному суспільстві, зокрема і для епохи неоліту-міді України. Але, на жаль, автори вказаних робіт у своєму прагненні «абстрагуватись від емпіричної дійсності» розглядають питання історії конкретних територій, в тому числі й України, надто загально, абстрактно або лише мимохить, у контексті висвітлення загальноісторичних процесів. Коли ж дехто з них часом і робить спробу торкатись якихось конкретних питань первісної історії, як це ми бачимо в статті А. В. Ніколової, де йдеться про хронологію та періодизацію неоліту і енеоліту України, то без розбору фактичного матеріалу це, на наш погляд, малопереконливо.

Завдання даної статті — показати на основі вивчення археологічних, антропологічних, гідронімічних та інших джерел — основні етапи історичного розвитку України в епоху неоліту-міді (V — початок II тис. до н. е.**). Головними питаннями, що будуть тут поставлені для кожного з виділованих етапів, стане висвітлення проблеми етно-культурного складу населення, його переселення і розселення, культурно-економічних зв'язків тощо. Окремим аспектом проблеми буде, зокрема, показ взаємовідносин між автохтонними племенами місцевого східноєвропейського походження і племенами, які для наших територій, безперечно, були мігрантами.

Територіально рамки дослідження охоплюють в основному басейн Дніпра, Дніпровське лівобережжя України і межиріччя Дніпра та Дністра.

* * *

У межах сучасної України в епоху енеоліту і міді виділяється понад 20 археологічних культур². Вони розвивались або синхронно, займаючи різні об-

* Перша частина. Продовження у наступному номері.

** Тут і далі дати не калібровані.

ласті, або ж змінювали одну одну. Кожна з цих культур презентує різні етнічні чи етнографічні групи населення. Основним джерелом у визначенні таких груп є рештки їх матеріальної культури і, перш за все, кераміки, яка за своїми особливостями з точки зору форм посуду, його технології, елементів і мотивів декору є своєрідним «одягом» кожної палеоетнографічної групи первісності.

Дослідники — археологи і лінгвісти — приділяють багато уваги розробці питання про ідентифікацію носіїв окремих культур з певними етнічними спільностями. Треба сказати, що результати цих намагань в цілому ще досить скромні, проте вірогідність висновків з часом знаходить все нові й нові докази. В основному при цьому застосовуються два методи досліджень: 1) ретроспективний розгляд генетичних зв'язків від різних культур, етнічна приналежність яких відома до більш ранніх із них; 2) комплексне вивчення даних топоніміки, зокрема гідронімії та географії археологічних пам'яток тієї чи іншої культури.

Спираючись на ці дані, з урахуванням загальноісторичної ситуації, багато вчених доходять висновку про розселення на території України в цей час племен кількох етнічних масивів, переважно індоєвропейської мовної спільності. Зокрема, вважається загально визнаною концепція, що степові простори Європи, в тому числі і України, починаючи з енеоліту (середньостогівська, ямна культури) заселяли численні індоіранські племена (М. Гімбутас, М. М. Мерперт, О. Є. Кузьміна, Н. Л. Членова, Д. Я. Телегін та ін).

Уже давно дослідниками була висловлена думка про приналежність трипільської культури племенам прафракійців (О. Я. Брюсов). Це припущення недавно знайшло обґрунтування при комплексному аналізі фракійської гідронімії на Україні і території розселення трипільців (О. М. Трубачов, Д. Я. Телегін). Проникнення прафракійських племен на правобережжя України, можливо, було і пізніше. Деякі дослідники (С. С. Березанська) вважають, що носії чорноліської культури епохи бронзи теж були фракійцями, що, на наш погляд, потребує подальшого вивчення.

Обґрунтовано слід вважати і думку про праслав'янську приналежність ряду культур епохи бронзи Волині і Середнього Подніпров'я, зокрема, тшинецької, білогрудівської і чорноліської (О. Гардавський, О. І. Тереножкін, Б. О. Рибаків, С. С. Березанська та ін.). Певна роль в етногенезі слов'ян відводиться і культурам шнурової кераміки Східної Європи, хоча остання, на нашу думку, зіграла в цьому процесі лише роль своєрідного адстрата, що нашарувався на пізньоенеолітичні культури гребінцевої кераміки північної України, півдня Білорусії і південно-східної частини Польщі, уже праслав'янські в своїй основі (Д. Я. Телегін).

Останнім часом деякі позитивні результати одержані з проблеми етносу окремих культур Волині, що мають західне походження. Мова йде, зокрема, про три культури — дунайську, або лінійно-стрічкової кераміки, лендельську та кулястих амфор, що проникли на схід з Центральної Європи, тобто з територій, де, на думку дослідників, відбувалося формування трьох основних груп індоєвропейського населення — прагерманців, правенедів і праілірійців (В. Георгієв, Л. Кіліан, Я. Жак, В. Гензель та ін.). Отже, уже апіорі, ми можемо говорити, що носії цих культур Волині могли мати певне відношення до названих вище етнічних спільностей чи частини з них. Древньогерманських, як і венедських, гідронімів на Україні практично немає, а ілірійських (за О. М. Трубачовим), або древньоєвропейських (за Г. Крає)³, на Волині виявлено багато. Район їх поширення майже повністю збігається з ареалом названих вище трьох культур. Причому лише цих і ніяких інших, в тому числі всіх наступних епох, аж до раннього середньовіччя. Все це дає нам підставу припускати ілірійську етнічну приналежність названих вище культур західного походження — дунайської, лендельської і кулястих амфор⁴.

Щоб завершити розгляд питання про можливу ідентифікацію археологічних культур чи їх груп з певними етнічними масивами, слід нагадати про розселення на північному сході України племен праугро-фінської мовної спільності, яким належать культури ямково-гребінцевої кераміки,

мар'янівська, а можливо, й бондарихінська (В. А. Іллінська, С. С. Березанська, Д. Я. Телегін).

На жаль, питання етнічної приналежності багатьох культур первісної епохи України, наприклад, сурської, буго-дністровської, михайлівсько-кеміобинської, лійчастого посуду, катакомбної тощо, вивчені ще дуже слабо.

Матеріальна і духовна культура, господарство і хронологія переважної більшості названих вище етнокультурних груп вивчені відносно добре. Більш-менш відомі нам і поховання багатьох культур, хоча б у загальних рисах. У зв'язку з цим варто підкреслити, що первісні племена України в географічному відношенні займають проміжне положення між двома етнічно і культурно зовсім різними регіонами Європи: балкансько-центральноєвропейським і східноєвропейським. Значна частина неолітичних і енеолітичних племен, наприклад, проникла сюди з більш західних територій Європи в обхід Карпат з півдня чи півночі. Ці пришельці відомі нам як носії культур лійчано-стрічкової кераміки, трипільської, лендельської, лійчастого посуду та ін. Це було населення з високорозвинутою землеробсько-скотарською культурою, що довгий час мешкало на Правобережжі, Волині і Подоллі. За характером господарства і складом матеріальної та духовної культури вони різко відрізнялись від місцевих східноєвропейських племен — дніпро-донецької, середньостоївської, михайлівсько-кеміобинської, ямної та інших культур, переважно мисливсько-рибальських чи скотарських. (Таблиця.)

Основні періоди в історії населення України V — III тис. до н. е.

Періоди історії	Тис. до н. е.	Культури	
		Прийшли	Місцеві, східноєвропейські
IV	II III	КШК ККА Трипілля — С — 2 КЛП	Ямна — II ДДК — III КЯГК Ямна — I
III	IV	Трипілля — С — I Лендель Трипілля — В	ССК — II ПМ ДДК — II НМ НД КЯГК ССК
II		Гумельниця Трипілля — А	ДДК — II
I	V	КЛСК	Сурська ДДК — I БДК

Культури: КШК — шнурової кераміки, ККА — кулястих амфор, КЛП — лінійного посуду, ДДК — дніпро-донецька, КЯГК — ямково-гребінцевої кераміки, ПМ — постмаріупольська, НД — новоданилівська, КО — кемі-оба, НМ — нижньомихайлівська, КЛСК — лійчано-стрічкової кераміки, ССК — середньостоївська, БДК — буго-дністровська.

Варто наголосити на тому, що названі групи культур репрезентують собою дві різні соціально-економічні спільності, два окремі світи населення: а) світ місцевих мисливсько-рибальських, а потім скотарських племен з примітивною матеріальною і духовною культурою, що мали, як правило, ще гостродонну кераміку, слабкорозвинене домобудування і мистецтво, свій поховальний обряд тощо; б) світ землеробсько-скотарського населення з високорозвинутою культурою — розписний плоскодонний посуд, розвинене домобудування, багата пластика, своя система вірувань тощо.

Місцеві східноєвропейські племена і носії прийшлих культур, в принципі, розрізнялись і за антропологічними даними, особливо в епоху неоліту. Численні матеріали дніпро-донецьких могильників Маріупольського типу показують, зокрема, на те, що носії цієї культури були представниками високорослої, вилицюватої пізньокроманьйонської раси (Г. Ф. Дебед, І. Й. Гохман, Т. С. Кондукторова, І. Д. Потехіна). В той час як племена прийшлих культур

тур лінійно-стрічкової кераміки, Трипілля та, мабуть, і Гумельниці були вузьколіцими, низькорослими середземноморцями (Г. Грімм, М. С. Великанова). У мідному віці України така расова поляризація, однак, в значній мірі нівелюється (Т. С. Кондукторова, М. І. Круц, І. Д. Потехіна).

Досить переконливо різницю між популяціями дніпро-донецького населення, з одного боку, та носіїв «західних» культур, зокрема лінійно-стрічкової кераміки і Трипілля — з другого, показують на сендрограмах польські вчені Я. Піонтек і А. Марчиняк⁵.

З огляду на господарські потреби та, очевидно, ряду інших причин територія розселення цих племен не залишалась постійною, нерідко вона розширювалась чи звужувалась; одні племена змінювали інші. Далеко не однако-вими були і періоди існування племен — від кількох сот до тисячі і більше років. Дніпро-Донецьке населення мешкало в Подніпров'ї, наприклад, понад 2000 р., трипільці — близько 1500 р., а середньостогівці, ямники та інші — не менше 700—800 р. Всі вони зробили помітний внесок в історичний розвиток давнього населення України.

Як бачимо, далі всі більш-менш важливі події в історії населення басейну Дніпра, в тому числі переселення і розселення племен, культурно-економічні відносини між ними, відбувались головним чином в районі стику носіїв місцевих автохтонних і прийшлих культур.

Виходячи з перебігу цих подій, в історії населення V—III тис. до н. е. досліджуваної території можна виділити чотири основні періоди:

I. Неолітичний — кінець VI—V тис. до н. е.

II. Нео-енеолітичний — перша половина IV тис. до н. е.

III. Ранньоенеолітичний — друга половина IV — початок III тис. до н. е.

Основними критеріями цих періодів, в рамках яких можуть мати місце підперіоди чи етапи, є значні епохальні зміни в соціально-економічному плані та етнокультурному складі населення.

I. НЕОЛІТИЧНИЙ ПЕРІОД

Серед фахівців вважається загальновизнаною наявність на розглядуваній території в цей час чотирьох основних неолітичних культур — буго-дністровської, сурської або сурсько-дніпровської, лінійно-стрічкової кераміки або дунайської, дніпро-донецької⁶. Носії цих культур заселяли окремі регіони України і дуже різнилися між собою за характером господарства, проявами матеріальної і духовної культури, що говорить про строкатий палеоетнографічний склад тогочасного населення. Дуже різна у цих культур була і кераміка.

Всі названі вище неолітичні культури, за винятком дунайської, склалися на місцевій східноєвропейській основі, хоча, очевидно, і не без сторонніх впливів з боку більш розвинутих культур Балкан і Малої Азії.

Через нерівномірність історичного розвитку первісне населення України почало переходити на неолітичний ступінь розвитку далеко не одночасно, тому період мешкання окремих неолітичних племен не завжди повністю збігається з виділеним нами неолітичним етапом в історії первісних племен України. Деякі «пережиточні» неолітичні культури, як побачимо далі, згідно їх хронології, розвивались в наступних нео-енеолітичних і енеолітичних періодах.

В загальних же рисах ми можемо говорити про такі основні моменти в історії племен за неолітичного етапу України.

Кінець VI — перша половина V тис. до н. е. в історії населення України характеризується переходом більшості пізньомезолітичних племен на неолітичний етап розвитку, коли у них з'являються відтворюючі форми господарства — землеробство і скотарство; виникає кераміка. На Нижньому Дністрі і Південному Бузі в цей час складається буго-дністровська культура,

⁵ Нині ця культура визначається як ряд споріднених культур (волинська, киево-черкаська, надпорізька тощо) дніпро-донецької етнокультурної спільності (О. М. Титова).

а в пониззі Дніпра, в Надазов'ї виникає культура сурських племен. Для кожної з них властивий свій склад матеріальної культури, особливо кераміки. Буго-дністровські племена знали вже землеробство і скотарство, у сурських виявлено лише кістки домашніх тварин. Основним же заняттям в обох випадках було мисливство і рибальство⁶.

У середині V тис. до н. е. буго-дністровські племена розселяються на північ по лісостеповому правобережжю. Десь тут вони входять в контакт з пізньомезолітичними племенами Подніпров'я, які запозичують від пришельців технологію виготовлення кераміки, а можливо, і деякі навички розведення тварин та злаків. Так, на широких просторах Середнього і Верхнього Подніпров'я, а також на Волині і лісостеповому лівобережжі складається культура дніпро-донецьких племен. В основному це було ще мисливсько-рибальське населення, хоча їм були вже відомі злаки (ячмінь) і свійські тварини (бик, свиня). Для дніпро-донецької культури характерна переважно гостродонна кераміка, багато прикрашена гребінцево-наколчастим орнаментом. Добре відомий їх обряд поховання — випростане на спині трупопокладення; скелети густо засипані порошком червоної вохри. За антропологічними даними, це було, як згадувалося вище, високоросле, кремезне, широколице населення так званої пізньокроманьйонської раси. У розвитку їх культури умовно виділяється три етапи — ранній (I), розвинений (II) та пізній (III). У неолітичному періоді мешкало лише раннє дніпро-донецьке населення.

Як зазначалось вище, про етнічну приналежність буго-дністровських і сурських племен щось певне сказати важко. Що ж стосується дніпро-донецького населення, то його більш північна частина разом з племенами Понімання і лівобережжям Вісли потім, у пізньому неоліті — мідному віці, стала тим фізичним матеріалом, на основі якого склалось праслов'янство (А. Гардавський, Д. Я. Телегін).

Десь в середині неолітичного етапу (початок другої половини V тис. до н. е.) більш-менш плавний процес формування місцевих неолітичних культур на Україні був раптом порушений інвазією чужорідних для Східної Європи племен. Мова йде про появу тут носіїв культури лінійно-стрічкової кераміки або дунайської. Останні проникли з Центральної Європи в обхід Карпат з півночі і розселилися на Поділлі і Волині до сучасного міста Житомира. Як говорилося вище, це населення етнічно належало до ілірійської (давньоєвропейської) етнічної спільності. За рівнем культурного розвитку дунайські племена стояли набагато вище як від буго-дністровських, так і (особливо) дніпро-донецьких. Вони знали високорозвинене землеробсько-скотарське господарство, мали високоякісну плоскодонну кераміку зі складним і оригінальним лінійно-стрічковим орнаментом. Іншим був і обряд поховання — скорчене на боці трупопокладення в позі «адорації»; за антропологічними даними, вони відносяться до так званої середземноморської раси — низькорослого населення з грацільними рисами обличчя.

На правобережній Україні пришельці широким клином врізалися між районами мешкання ранніх дніпро-донецьких племен на півночі і буго-дністровських — на півдні. Картографування пам'яток дунайських і дніпро-донецьких племен на Волині вказує, що ці два етнічні масиви розселялись поряд, але якихось культурних контактів між ними поки що встановити не вдалося. Надто вже різне це було населення і за рівнем культури, і етнографічно, і антропологічно. «Дунайці» освоювали в основному родючі лесові ґрунти південного Полісся, а дніпро-донецькі мисливці і рибалки мешкали в пушах зандрової смуги на більш північних територіях басейну Прип'яті (рис. 1).

Мабуть, дещо по-іншому складались відносини між дунайськими і буго-дністровськими племенами. Проникаючи по Дністру на південь, перші увійшли в безпосередній територіальний контакт з другими. Відбувався між ними і якийсь обмін, оскільки в буго-дністровських комплексах відзначені імпорти типової лінійно-стрічкової кераміки, і навпаки, буго-дністровські — на дунайських поселеннях. Дунайські племена на Поділлі і Волині мешкали приблизно півтисячоліття — десь до початку IV тис. до н. е. Потім їх культура тут зникає, не залишивши якихось певних генетичних слідів в культурах

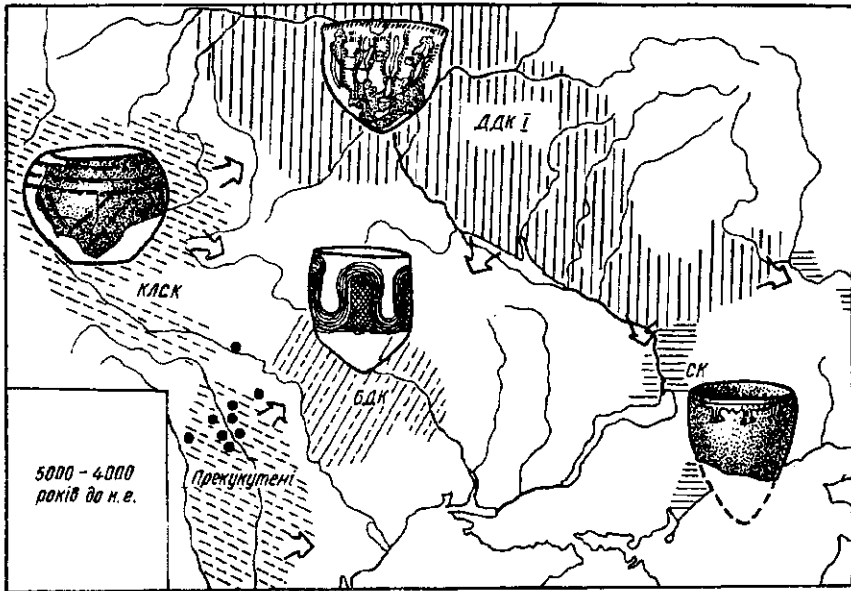

Рис. 1. Основні групи племен України у V тис. до н. е. дніпро-донецької (ДДК), лінійно-стрічкової кераміки (КЛСК), буго-дністровської (БДК) та сурської (СК) культур.

наступних епох. Поява цього населення в чужорідному оточенні має для науки досить важливе значення, зокрема, для вирішення питань етнічної приналежності.

Отже, в кінці V тис. до н. е. обстановка з розселенням неолітичних племен на Україні залишалась більш-менш стабільною: задрову зону Волині, все Середнє і Верхнє Подніпров'я, а також лісостепове лівобережжя заселяють дніпро-донецькі племена, трохи південніше, на Волині, ще мешкало ілірійське населення, а далі на південь, в лісостеповому правобережжі — буго-дністровські племена; пониззя Дніпра і степове Надазов'я в цей час було зайнято носіями сурської культури.

II. НЕО-ЕНЕОЛІТИЧНИЙ ПЕРІОД

Другий період в історії первісних племен України триває протягом першої половини IV тис. до н. е. Він характеризується співіснуванням в межах України в основному двох культур: неолітичної — дніпро-донецької і енеолітичної — трипільської. Ранньонеолітичні культури — буго-дністровська і дунайська (з появою трипільців) на цей час (початок IV тис. до н. е.) уже припиняють своє існування, як і сурська; територію останньої, як побачимо далі, приблизно в той час заселяють носії дніпро-донецької культури.

Племена трипільської культури проникли до нас з нижнього Подунав'я і Попруття на початку IV тис. до н. е. Поступово розселяючись в північно-східному напрямку, за 4—5 століть вони вийшли в басейн П. Бугу і межиріччя Бугу і Дніпра, а потім і в долину Дніпра (рис. 2). Трипільці знали високо-розвинене сільське господарство. Їх культура характеризувалась досконалим домобудуванням, високоякісною розписною керамікою, численною різноманітною пластикою. Як зазначалось вище, трипільці, що, очевидно, належали до фракійськомовної групи населення, заселяли Правобережжя України близько півтори тисячі років. Вони внесли помітний вклад в історію первісних племен України. Звичайно в розвитку трипільської культури виділялось три етапи — ранній (А), середній (В) і пізній (С)⁷. В цілому історія трипільського населення пов'язується з другим і третім неолітичним і ранньонеолітичним періодами в історії первісних племен України, лише найпізніші групи трипільських пам'яток етапу С-2 (Усатове, Софіївка, Городськ) належать до четвертого — пізньонеолітичного періоду.

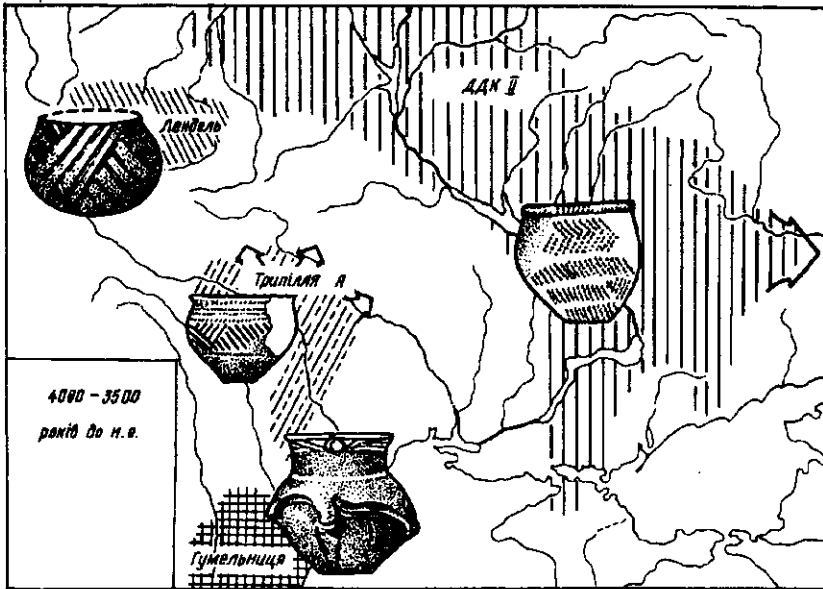

Рис. 2. Розміщення неолітичних і енеолітичних племен на Україні близько 3500 р. до н. е.: дніпро-донецьких, лендєльських, трипільських та гумельницьких.

Протягом нео-енеолітичного періоду східним і північно-східними сусідами трипільських племен було дніпро-донецьке населення; між ними в цей час встановлюються тісні культурні зв'язки, що ясно простежується за археологічними даними. Так, на дніпро-донецьких поселеннях і в могильниках тепер досить часто зустрічаються трипільські керамічні імпорти, сюди ж проникає трипільська мідь. Відбувається також фізичне змішування пришельців з аборигенами, коли серед трипільців — антропологічно середземноморців — починають зустрічатись пізньокроманійонські типи людей, властиві місцевому дніпро-донецькому населенню. В окремих випадках трипільці, у яких був обряд скорчених на боці поховань, починають запозичувати дніпро-донецький ритуал випростаних на спині захоронень. В історії населення України це був, мабуть, перший випадок, коли праслов'янське населення увійшло в безпосередній контакт, що, до речі, тривав, очевидно, не менше півтисячоліття, з прафракійцями. Можливо, уже з цим часом слід пов'язувати встановлення слов'яно-фракійської мовної схожості, про яку говорять лінгвісти⁸.

Треба сказати, що під впливом високорозвиненої трипільської культури і, очевидно, ряду інших чинників значно змінюється і сама дніпро-донецька культура; розвивається скотарство, удосконалюється керамічна технологія тощо. Кількість дніпро-донецького населення в цей час (перша половина — середина IV тис. до н. е.) значно зростає. Воно починає розселятися на більш північні, північно-східні і південні території. Спустившись вниз по Дніпру, ці племена увійшли в безпосередній контакт з сурським населенням і, мабуть, поступово асимілювали його. На ряді островів в Надпоріжжі, де раніше стояли сурські поселення, тепер виникають дніпро-донецькі. В Надпоріжжі і Надазов'ї носії цієї культури повністю переходять до скотарства. У них встановлюються культурні контакти з племенами Подоння, Північного Кавказу тощо. В результаті цього тут з'являється метал, високоякісні вироби з привізних каменів — наперся булав, прикраси тощо.

Посилення ролі скотарства, поява металу свідчить про те, що дніпро-донецькі племена в середині IV тис. до н. е. уже теж стояли на порозі переходу до епохи енеоліту. Однак у цей час розвиток їх культури на великих територіях припиняється у зв'язку із значними змінами в історичній обстановці, дуже несприятливій для останньої. Справа в тому, що в цей час дніпро-донецьке населення потрапляє майже з усіх боків в етнічно і культурно чуже

оточення, зокрема, згадуваних уже трипільських та інших племен. Проблема взаємовідносин між ними в третьому ранньонеолітичному періоді становить предмет розгляду в наступному нашому нарисі.

Примітки

¹ Бунятян К. П. Про періодизацію історії первісного суспільства // Археологія.— 1989.— № 1.— С. 6—19; Генінг В. Ф. Проблеми формаційної структури первісності // Археологія.— 1989.— № 2.— С. 44—55; Павленко Ю. В. Шляхи розвитку первісного суспільства // Археологія.— 1990.— № 2.— С. 3—23; Ніколова А. В. До співвідношення хронології та періодизації // Археологія.— 1990.— № 3.— С. 14—25.

² Див.: Археологія Української ССР.— 1985.— № 1.— С. 110—564.

³ Трубаčov О. Н. название рек правобережной Украины.— М., 1968.— С. 290; Krane H. Indogermanische Sprachwissenschaft.— Berlin, 1959.— С. 106.

⁴ Телегин Д. Я. Иллирийские и фракийские гидронимы правобережной Украины в свете археологических исследований // Вопросы языкознания.— 1990.— № 4.— С. 46—60.

⁵ Piontek J., Marciniak A. Struktura antropologiczna a Kulturowe Strategie Adaptacyjne // Populacji neolitycznych w Europie Swodkowej.— Poznań, 1990.— С. 47—61.

⁶ Повну характеристику цих та інших неолітичних культур див. Пассек Т. С., Черниш Е. К. Памятники культуры линейно-ленточной керамики на территории СССР.— М., 1963.— С. 39; Телегин Д. Я. Дніпро-донецька культура.— К., 1968.— С. 254; Неприна В. И. Неолит ямочно-гребенчатой керамики на Украине.— К., 1976.— С. 150; Даниленко В. Н. Неолит Украины.— 1969.— 257 с.; Археологія УРСР.— 1985.— Т. 1 та інші.

⁷ Докладно про трипільську та інші енеолітичні культури див.: Пассек Т. С. Периодизация трипольских поселений.— М., 1949.— С. 245; Телегин Д. Я. Середньостоговська культура епохи міді.— К., 1973.— 168 с.; Збенович В. Г. Позднетрипольские племена Северного Причерноморья.— К., 1974.— 173 с.; Круц В. А. Позднетрипольские племена Среднего Поднепровья.— К., 1977.— 158 с.; Свешников И. К. Культура шаровидных амфор.— М., 1983.— 85 с.; Археологія СССР. Энеолит.— М., 1982.— С. 321—348; Археологія УССР.— Т. 1.— С. 184—355.

⁸ Kvahe H. Die Sprache und Vorzeit.— Heidelberg, 1954; Лер-Славинский Т. К современному состоянию проблемы происхождения славян // ВЯ.— 1960.— № 4.— С. 25.

Д. Я. Телегин

ОСНОВНЫЕ ПЕРИОДЫ ИСТОРИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ НАСЕЛЕНИЯ ТЕРРИТОРИИ УКРАИНЫ В V— ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ IV ТЫС. ДО Н. Э.

Статья посвящена изучению сложных проблем истории неолитического и энеолитического населения Украины. Для решения этих вопросов автором привлекаются различные источники — археологические, гидронимические. По этим данным устанавливается, что на изучаемой территории в V—III тыс. до н. э. обитали различные племена или их группы, в том числе носители местных восточноевропейских и пришлых нам, главным образом с запада, культур. Среди первых мы видим племена днепродонецкой, ямочно-гребенчатой керамики, среднестоговской, нижнемихайловской, ямной и др. культур, а вторых — культур линейно-ленточной керамики, трипольской, гумельницы, лендель, воронковидных сосудов, шаровидных амфор и т. д. По мнению автора и других исследователей, есть основания предполагать наличие среди автохтонных восточноевропейских племен людей праславянской, праиндо-иранской и финно-угрской этнической принадлежности, а среди мигрантов — прафракийцев и праиллирийцев.

Все основные исторические события в V—III тыс. до н. э., как то переселения, расселения, этнокультурные контакты четче всего прослеживаются в районе стыка местного и пришлого населения.

Судя по изменениям в составе населения региона изучения, прогрессу социально-экономического развития в истории населения V—III тыс. до н. э. выделяется четыре основных периода — неолитический, нео-энеолитический, ранне- и позднеэнеолитические. Отмечается, что в течение двух первых периодов имел место значительный приток западных мигрантов, а в двух последующих, наоборот, фиксируется распространение местных восточноевропейских, главным образом скотоводческих

племен на захід, вплоть до нижнього Подунав'я и Балкан включительно. Среди последних главную роль играло, видимо, праиндо-иранское население.

D. Ya. Telegin

MAIN PERIODS OF HISTORICAL DEVELOPMENT OF POPULATION IN THE TERRITORY OF UKRAINE IN THE 5TH AND FIRST HALF OF THE 4TH MILLENNIA B. C.

The paper is devoted to the study of intricate problems of the Neolithic and Eneolithic population of Ukraine. Various sources, archaeological and hydrodynamic ones included, have been attracted by the author to cope with the task. The data obtained have permitted determining different tribes or groups of tribes that dwelt in the studied territory in the 5th—3d millennia B.C., including carriers of native East European cultures and of alien, mainly western ones. Tribes of the Dnieper-Donets and pit-comb pottery as well as of the Mid-Stogovskaya, Low-Mikhailovskaya, Yamnaya and other cultures were carriers of native culture, while linear-strip pottery, Tripolian culture, Humelnitsa, Lendel, funnel-like vessels, globular amphora and so on represent carriers of western culture. There are grounds to suppose, in the author's opinion and in views of other researchers, that autochthonous East-European tribes embraced people of pra-Sltonic, pra-Indo-Iranian and Finno-Ugric ethnic attribution, while migrants involved pra-Fracians and pra-illyrians.

All historical events in the 5th and 3d millennia B. C., such as migration, dissemination, ethnocultural contacts, are traced most distinctly at the joint of natives and new-comers.

Proceeding from changes in the population composition of the region under study, as well as from progress of the socio-economic development four basic periods are identified in history of population of the 5th and 3d millennia B. C.: Neolithic, neo-Eneolithic, Early- and Late-Eneolithic. It is stated that the two first periods are characterized by a considerable influx of western migrants, while the latter two — vice versa, by migration of East-European, mainly cattle-breeding, tribes westwards, up to the lower Danube and Balkans inclusive. Among the latter, pra-Indo-Iranian population played a significant part.

Одержано 05.11.1990

ПРИРОДНІ УМОВИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ГОСПОДАРСЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ НИЖНЬОГО ПОБУЖЖА В ЕПОХУ ГРЕЦЬКОЇ КОЛОНІЗАЦІЇ (VII-V ст. до н. е.)

М. М. ІЄВЛЄВ

На основі аналізу кліматичних умов Північного Причорномор'я простежується їх вплив на господарську діяльність населення.

У другій половині VII — на початку VI ст. до н. е. територія Північного Причорномор'я стає об'єктом грецької колонізації. Понтійська (Чорноморська) — була заключним етапом Великої Грецької колонізації¹.

Ймовірна реконструкція природних умов регіону Північного Причорномор'я, можливо, допоможе з'ясувати причини його пізнішого освоєння.

© М. М. ІЄВЛЄВ, 1992